

*Іванчук Олена Олексіївна, студентка 2-го курсу
навчально-наукового інституту права та
психології НАВС*

*Науковий керівник: Бобко В.Г., доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін навчально-наукового
інституту права та психології НАВС, кандидат
юридичних наук, доцент*

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ТА МАТЕРІАЛЬНОЇ ШКОДИ

Право на відшкодування шкоди є однією з фундаментальних конституційних гарантій, що забезпечує відновлення порушених прав та інтересів особи, закріплених Конституцією України. [1;ст. 55] Детальна регламентація цього права міститься у Цивільному кодексі України, зокрема у статтях 22 та 23, які чітко розмежовують матеріальну (майнову) та моральну (немайнову) шкоду. Відшкодуванню підлягає шкода, завдана особі внаслідок неправомірних рішень, дій чи бездіяльності, що призвели до порушення її особистих немайнових чи майнових прав. Матеріальна шкода, визначена статтею 22 Цивільного кодексу України як збитки, [2;ст. 22] охоплює дві основні категорії, які формують єдиний обсяг втрат, що підлягає компенсації. Перша — реальні збитки, це фактичні втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які вона мусить або має здійснити для відновлення свого порушеного права (наприклад, витрати на ремонт пошкодженого майна чи лікування, вартість втраченого майна).

Друга категорія — упущена вигода (неодержані доходи), що являє собою доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене. Для обґрунтування упущеної вигоди позивач повинен довести не лише потенційну можливість отримання доходу, але й його вірогідний розмір. Принцип повного відшкодування збитків є наріжним каменем цивільного законодавства, [2] спрямованим на максимально можливе відновлення майнового становища потерпілого до стану, який існував до порушення.

Для притягнення особи до цивільно-правової відповідальності за матеріальну шкоду необхідна наявність складу цивільного правопорушення, що включає чотири обов'язкові елементи, згідно зі статтею 1166 Цивільного кодексу України. [2;ст. 1166] По-перше, це протиправна поведінка (дія чи бездіяльність) завдавача шкоди, що суперечить нормам закону. По-друге, безпосередньо шкода у вигляді матеріальних збитків, розмір яких має бути обчислений. По-третє, причинний зв'язок між протиправною поведінкою та заподіяною шкодою, який повинен бути прямим і безпосереднім; відсутність цього зв'язку унеможливорює стягнення. І по-четверте, вина завдавача шкоди (у формі умислу або необережності), яка презюмується, якщо відповідач не доведе відсутність своєї вини. Обов'язок доказування наявності всіх елементів складу правопорушення, за загальним правилом, покладається на позивача, що вимагає ретельної документальної фіксації як самого факту протиправної дії, так і точного розміру понесених втрат. [3] Варто відзначити, що існують винятки, встановлені законом, коли

відповідальність настає незалежно від вини завдавача шкоди. Найяскравішим прикладом є відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки (наприклад, транспортними засобами, промисловими механізмами), що регулюється статтею 1187 Цивільного кодексу України, де для стягнення достатньо довести факт шкоди та причинний зв'язок. На відміну від матеріальної, моральна шкода (немайнова), регульована статтею 23 Цивільного кодексу України, є більш складною для оцінки та доказування, оскільки стосується нематеріальної сфери. Вона полягає у фізичному болю та стражданнях, яких особа зазнала у зв'язку з ушкодженням здоров'я або каліцтвом. А також у душевних та психічних стражданнях, пов'язаних із порушенням нормальних життєвих зв'язків (наприклад, неможливістю продовжувати активне соціальне життя), приниженням честі, гідності або порушенням таємниці особистого життя. Моральна шкода має компенсувати немайнові втрати, які істотно впливають на якість життя потерпілого, але не можуть бути виміряні точними фінансовими показниками. Саме тому судова практика, зокрема Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» № 4 від 1995 року (з подальшими змінами), [6] є ключовою для її визначення. При встановленні розміру грошової компенсації суд керується принципами розумності, виваженості та справедливості, враховуючи характер та обсяг заподіяних страждань (їхню глибину та тривалість), суттєвість примусових змін у житті потерпілого, а також ступінь вини особи, яка завдала шкоди.

Суд повинен керуватися індивідуальними обставинами справи, [6] а не формальними критеріями чи мінімальними розмірами. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди у випадках, визначених законом, включаючи шкоду, завдану каліцтвом, незаконним притягненням до кримінальної відповідальності чи порушенням прав інтелектуальної власності. [2;ст. 1168] Доведення моральних страждань може вимагати надання медичних документів, висновків фахівців (психологів, психіатрів) та свідчень про значне погіршення якості життя.

Процесуальний аспект реалізації права на відшкодування шкоди починається з подання позовної заяви до суду в порядку, визначеному Цивільним процесуальним кодексом України (ЦПК України). [3] Позовна заява повинна містити не лише фактуру справи та правові підстави (посилання на відповідні статті Цивільного кодексу України), але й детальний розрахунок матеріальної шкоди, підтверджений документами (чеками, актами оцінки, висновками експертів), а також обґрунтування розміру моральної шкоди з посиланням на критерії, встановлені судовою практикою [6]. Загальний строк позовної давності становить три роки, [2;ст. 257] проте для вимог про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, строк позовної давності не застосовується, [2;ст. 268] хоча компенсація за прострочений період може бути стягнена лише за три останні роки. Судова практика Верховного Суду [7] є визначальною, оскільки формує єдиний підхід до застосування норм права, зокрема, щодо необхідності забезпечення розумності та справедливості розміру компенсації, уникнення його перетворення на джерело надмірного збагачення. Верховний Суд неодноразово наголошував, що розмір компенсації має бути співмірним із завданою шкодою та

відповідати меті повного відновлення прав. Крім того, компенсація може здійснюватися не безпосередньо завдавачем шкоди, а страховою компанією в межах страхових лімітів, як це передбачено, наприклад, Законом України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», [5] що є важливим механізмом розподілу ризиків.

На завершальному етапі не менш важливим є податковий аспект та можливість альтернативного врегулювання спору. Компенсація, отримана за рішенням суду, як матеріальна, так і моральна шкода, може підлягати оподаткуванню податком на доходи фізичних осіб (ПДФО) відповідно до Податкового кодексу України (ПКУ), [4] якщо вона розглядається як додаткове благо або інший дохід фізичної особи, що є предметом постійних роз'яснень податкових органів. Це вимагає уваги при визначенні остаточної суми, що має бути стягнена, та уточнення діючих податкових норм. Альтернативою судовому розгляду є добровільне відшкодування шкоди шляхом укладення мирової угоди або договору про відшкодування шкоди на етапі судового або досудового врегулювання. Такий механізм дозволяє сторонам самотійно врегулювати спір, заощадити час та уникнути тривалої судової тяганини. У підсумку, успіх у відшкодуванні шкоди залежить від бездоганного дотримання процесуальних норм, [3] глибокого розуміння матеріального права, [2] вміння довести причинно-наслідковий зв'язок між протиправною дією та негативними наслідками, а також переконливого документального обґрунтування розміру завданих втрат, особливо немайнових, з огляду на практику Верховного Суду. [7] Врахування всіх цих аспектів забезпечує ефективний захист порушених прав та відновлення справедливості.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (з подальшими змінами та доповненнями).
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року (з подальшими змінами та доповненнями).
4. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року (з подальшими змінами та доповненнями).
5. Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 01 липня 2004 року.
6. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» № 4 від 31 березня 1995 року (зі змінами та доповненнями).
7. Правові висновки Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду (КЦС ВС) щодо застосування норм про відшкодування майнової та моральної шкоди.